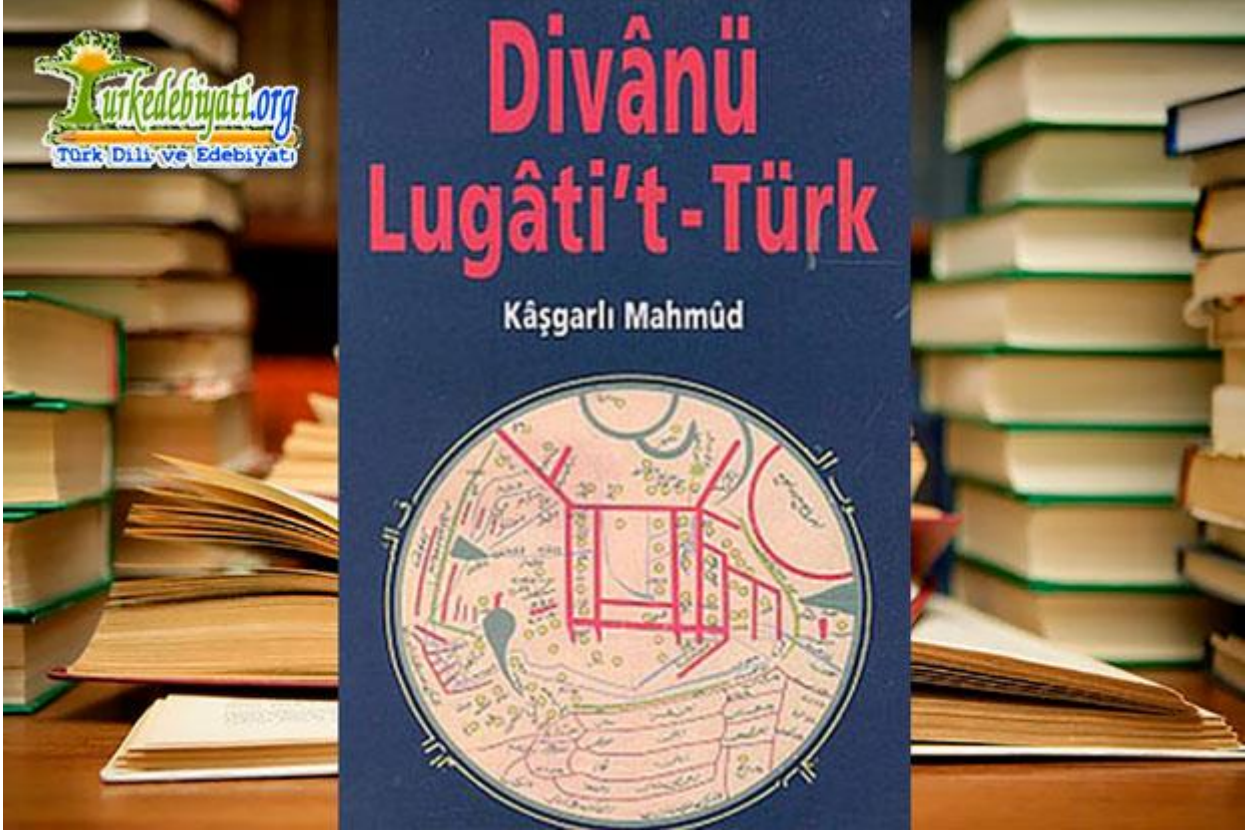

TÜRKLERDE SÖZLÜKÇÜLÜK

Divanü Lûgâti't-Türk (11. yüzyıl) – Kaşgarlı Mahmut

Divanü Lûgâti't-Türk – Kaşgarlı Mahmut

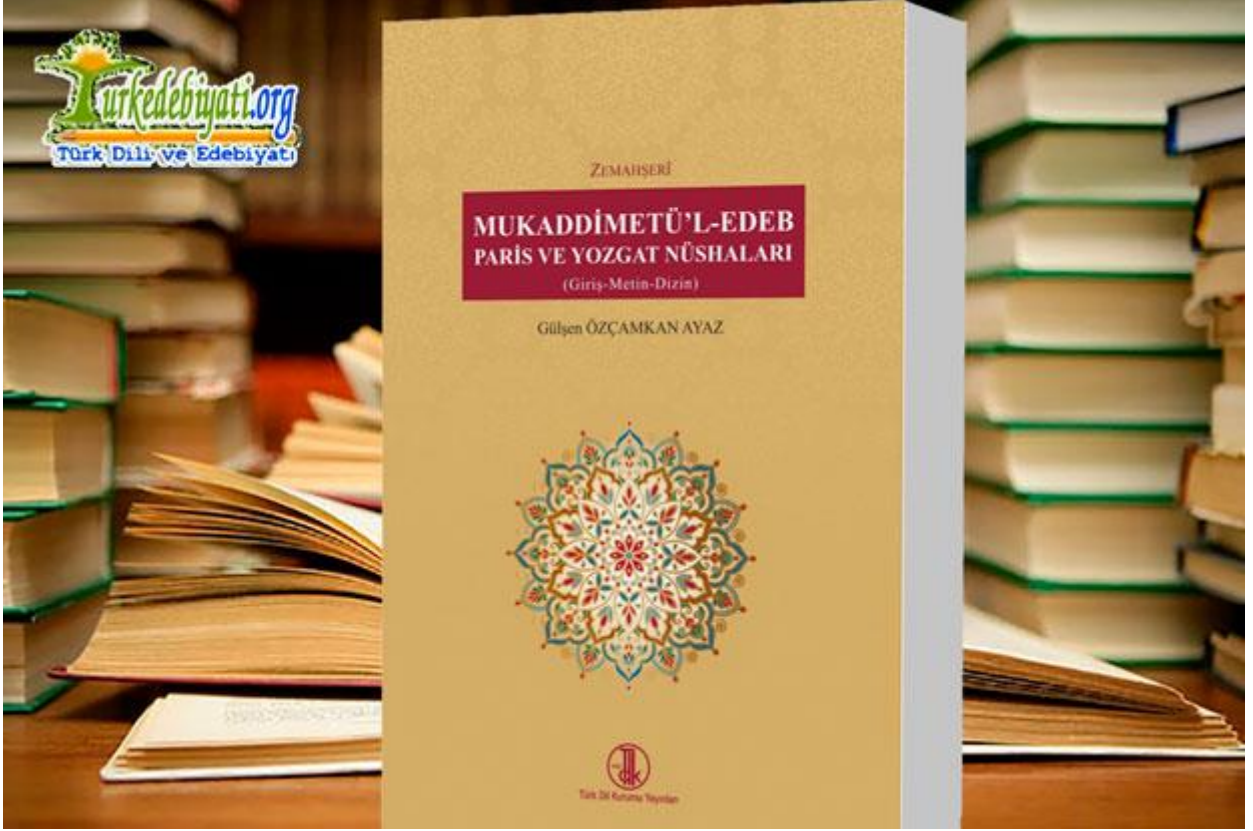
Türk dilinin ilk sözlüğü, [Kâşgarlı Mahmut](#)'un yazdığı [Divanü Lûgâti't-Türk](#)'tür. Türk topluluklarının dili, edebiyatı, yaşayışı ve âdetleri üzerine yirmi yıla yakın malzeme topladıktan sonra Bağdat'a gelen Kâşgarlı, 1072 yılında yazmaya başladığı eserini 1074 yılında tamamlayarak Halife Muktedî Biemrillah'a sunmuştur. Divanü Lûgâti't-Türk, bütün Türk illerini ve dillerini kapsayan, bin yıl öncesinin Türk toplulukları hakkında önemli bilgiler içeren kaynak eserdir.

Türk yazı dillerinin, [lehçelerinin](#) ve [ağızlarının dil özelliklerini](#) belirleyen, dokuz bin civarındaki söz varlığını derleyerek bir araya getiren Kâşgarlı Mahmut, Arapça kökenli divan söznü 'sözlük' anlamında kullanmıştır.

Arapça kökenli luğât ise 'sözcük, kelime, söz; sözlük' anlamlarının yanı sıra 'dil, her kavmin konuştuğu dil' anlamını taşımaktadır.

Kaşgarlı Mahmud bu sözün teklik biçimini değil de çokluk biçimi olan luğat sözünü 'her Türk topluluğunun konuştuğu dil' anlamında olmak üzere eserine ad yapmıştır.

Mukaddimetü'l-Edeb – Zemahşeri

Mukaddimetü'l-Edeb -Zemahşeri

Divanü Lügâti't-Türk'ten yaklaşık altmış yıl sonra ise [Harezmi sahasında](#) hazırlanmış olan **Mukaddimetü'l-Edeb**, Arapça öğrenmek isteyenlere yararlı olabilecek bir eserdir. Türk asıllı olmakla birlikte Arap sözlükçülük geleneğinde önemli bir yere sahip olan **Zemahşeri**'nin yazdığı bu eser, Harezmi Türkçesi için dil malzemesi içermektedir.

CODEX CUMANICUS

Codex Cumanicus

Karadeniz'in kuzeyinde yaşamış olan Kuman (Kıpçak) Türklerinin söz varlığı ve [sözlü edebiyat ürünleri](#) ile ilgili derlemelerden oluşan [Codex Cumanicus](#)'un XIII. yüzyıl sonlarında hazırlandığı sanılmaktadır. Kumanların dil malzemesinin [Latin harfleri](#)yle ortaya konulduğu eserin ilk bölümü Kuman Türkçesinin söz varlığı ile birlikte dil bilgisi kurallarından oluşmaktadır. İtalyanlar tarafından hazırlanmış olabileceğinden 'İtalyan bölümü' diye adlandırılan eserin bu bölümünde Latince sözcüklerin Farsça ve Kıpçakça karşılıkları verilmiştir.

(...)

Türkçeden Türkçeye Sözlükler

Türkçeden Türkçeye sözlükler ise XVIII. yüzyıldan itibaren hazırlanmaya başlanacaktır.

- Mehmed Esad Efendi'nin **Lehçetü'l-lügat** (XVIII. yüzyıl),
- James W. Redhouse'un **Müntahabat-ı Türkiyye** (1842) ve **Müntahabat-ı lügat-ı Osmaniyye** (1852),
- [Ahmed Vefik Paşa](#)'nın **Lehce-i Osmani** (1876) ve nihayet
- [Şemseddin Sami](#)'nin **Kamus-ı Türki** (1900)

adlı sözlükleri Türk sözlükçülüğünün en önemli ürünlerinden yalnızca birkaçıdır. Bunlar içerisinde Kamus-ı Türki kendisinden sonra hazırlanan pek çok sözlüğe kaynaklık etmiş, sözlükçülüğümüzün dönüm noktalarından olmuştur.

Kamus-ı Türki – Şemseddin Sami

Türkçe Sözlük:

Türk Dil Kurumunun ilk baskısını 1945'te yayımladığı ve bugüne kadar on bir baskısı yapılan Türkçe Sözlük günümüz Türk sözlükçülüğünün temel eserlerinin başında gelmektedir.

Türkçenin söz varlığını ortaya koyacak bir sözlük hazırlanması düşüncesi, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin 12 Temmuz 1932 günü kuruluşuyla birlikte gündemde yer almaya başlamıştır.

(...)

Türk Dil Kurumunun son yıllarda çalışmalarını bilim uygulamalarıyla yürütmesi ve yine bilişim uygulamalarıyla kullanıma sunması, sanal ortamda Türkçenin başvuru kaynaklarının artmasını sağlamıştır.

Sanal Ortamdaki Sözlükler:

The screenshot shows the website of the Turkish Language Institute (T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu). The page features a navigation menu with options: HAKKIMIZDA, SÖZLÜKLER, YAYINLAR, and KÜTÜPHANE. Below the menu, there is a section titled 'Sözlükler' (Dictionaries) with a table listing various dictionaries. The table has three columns and five rows. The first row lists 'Güncel Türkçe Sözlük', 'Sesli Türkçe Sözlük', and 'Büyük Türkçe Sözlük'. The second row lists 'Kişi Adları Sözlüğü', 'Türk Lehçeleri Sözlüğü', and 'Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü'. The third row lists 'Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü', 'Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü)', and 'Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'. The fourth row lists 'Tarama Sözlüğü', 'Türk İşaret Dili Sözlüğü', and 'Uluslararası Metroloji Sözlüğü'. The fifth row lists 'İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü', 'Hemşirelik Sözlüğü', and 'Yazım Kılavuzu'. There is also a logo for 'turkedebiyati.org' and 'Türk Dili ve Edebiyatı' on the right side of the page.

Güncel Türkçe Sözlük	Sesli Türkçe Sözlük	Büyük Türkçe Sözlük
Kişi Adları Sözlüğü	Türk Lehçeleri Sözlüğü	Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü
Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü	Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü)	Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
Tarama Sözlüğü	Türk İşaret Dili Sözlüğü	Uluslararası Metroloji Sözlüğü
İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü	Hemşirelik Sözlüğü	Yazım Kılavuzu

Türk Dil

Kurumu Sözlükleri

- Güncel Türkçe Sözlük 'ten sonra geçen zaman içerisinde
- Kişi Adları Sözlüğü,
- Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü,
- Türkçede Eş ve Yakın Anamlı Kelimeler Sözlüğü,
- Türk Lehçeleri Sözlüğü,
- Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü,

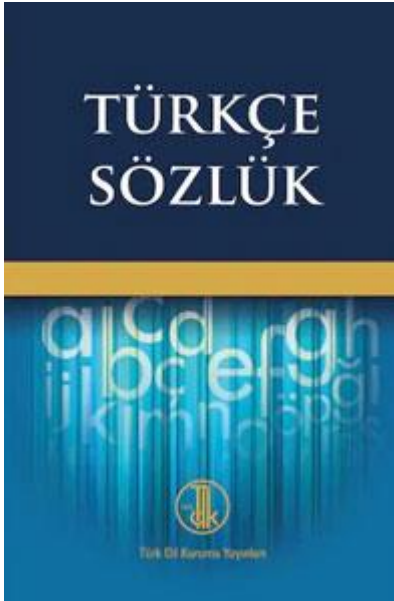
- Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü,
- Tarama Sözlüğü,
- Sesli Türkçe Sözlük,
- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü de erişime açılmıştır.

Türkçedeki her sözün doğru ve örnek söylenişini sunan Sesli Türkçe Sözlük söyleyiş birliği sağlanmasında önemli bir başvuru kaynağı hâline gelmiştir. Ayrıca sözlükteki bütün sözcüklerin parmak alfabesi ile gösterilmesini sağlayan uygulama Güncel Türkçe Sözlük yazılımına eklenmiştir.

Nihayet, bütün bu söz varlığını tek bir veri tabanında toplayan, bu veri tabanında sorgulama olanağı sağlayan **Büyük Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Elektronik Dil Yayıncılığı Çalışma Grubunun katkılarıyla 20 Ekim 2008 günü kullanıma açılmıştır. (...)

On Birinci Baskı Türkçe Sözlük:

(...)

TDK Türkçe Sözlük

Geçmişte olduğu gibi elbette günümüzde de Türk Dil Kurumu dışında sözlük hazırlayanlar, sözlük yayımlayanlar vardır. Bunların çoğu, kişilerin tek başına hazırladığı sözlüklerdir. Ancak günümüzün gelişmiş sözlükleri bir kişinin hazırlayamayacağı nitelikte, çeşitli bilim dallarında sözcüklerin ve terimlerin yer aldığı geniş kapsamlı eserlerdir. Anlamaların belirlenmesi, tanımların yazılması ise başlı başına uzmanlık isteyen, sanatçılığı gerektiren bir iştir. Çağdaş sözlükler artık dillerin derlemine dayalı olarak hazırlanmaktadır.

(...)

Türkçe Sözlük 'ün on birinci baskısı, Türkçenin söz varlığını geleceğe taşıyan önemli bir kaynak...

Türkçe Sözlük, TDK (Sunuş bölümünden)

SÖZLÜKLERİMİZ

Sözlük, dilin kelime hazinesini derleyip bir arada toplayan temel kitaptır. Bu temel kitapta, yazı ve konuşma dilinde geçen -özel adlardan başka- bütün kelimeler yer alır. Sözlük bir ahlak kitabı olmadığına göre, hiçbir kelime kötü ve çirkin diye atılmaz. Kelimelerin tanımları yapılır, okunuşları, yazılışları, belirtilmek istenilen anlama göre söylenişteki vurguları gösterilir. Uzak ve yakın, gerçek ve [mecaz](#) bütün anlamları örnekleriyle anlatılır. Gerekirse kökenleri açıklanır. Dil bilgisiyle ilgili çeşitli hâlleri ve türeyişleri belirtilir.

Sözlük, yalnız dilin kelime hazinesini toplamakla kalmaz; dili korur, onu bozulup yozlaşmaktan kurtarır. Bu özellikleriyle bir bakıma dil bilgisiyle birlikte, dilin anayasası denilebilecek üstün bir değer taşır. Bu denli önemli olan Türkçe bir sözlükten, yakın zamanlara dek yoksun kalışımız çok üzücüdür. İlk kez Tanzimat Devri'nde göze çarpan bu eksiklik, yazarlar ve düşünürler arasında uzun tartışmalara yol açtı. Dilin kelimelerini kapsayacak bir sözlüğe ve kurallarını toplayacak bir dil bilgisi kitabına olan ihtiyacımız uzun uzun belirtildi. Ama böyle bir girişime başlayacak kimse çıkmadı; bütün dilekler sözde kaldı. Peki, bizim Türkçe sözlüğümüz yok muydu? Yoktu. Eldeki sözlükler, "Türkçe, Arapça ve Farsçadan mürekkep" Osmanlıcanın sözlükleriydi. Türkçü ve Türkçeci olan [Ahmet Vefik Paşa](#) bile, hazırladığı sözlüğe **Lehçe-i Osmanî** adını vermek eğiliminden kendini kurtaramamıştı. Sonunda Türkçeci olan Şemsettin Sami, konuşma ve yazı dilimizde geçen kelimeleri toplayarak, Arapça ve Farsça ağır kelimeleri atıp, Türkçe kelimelere daha çok önem vererek sözlüğünü hazırladı ve buna hiç duraksamadan Kamus-ı Türkî adını verdi. Oysa, Türk dilinin ilk gelişme çağlarından başlayarak ortaya konulan eserlerimizi gözden geçirecek olursak, dinî eserlerden sonra sözlüklerin büyük bir yer tuttuğunu görürüz. Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lügati't-Türk'ü Araplara Türk dilini öğretmek üzere kaleme alınmış Arapça bir sözlüktür; kapsadığı özellikler ve açıklamalarla bugün de değerini korumaktadır.

Harezmi bölgesinde Mehmet b. Kays'ın *Tibyânül-Lugâtü't Türkî alâ Lisani'l-Kanklî* adıyla meydana getirdiği sözlük, bu konuda atılmış bir adımdır. Bu da elimize geçmemiştir. Mısır ve Suriye bölgelerinde, Memluklar devrinde kaleme alınmış sözlükler de büyük bir önem taşır. Bunları bir yana bıraksak bile XIII. yüzyıldan sonra Anadolu'da kaleme alınmış olan sözlükler büyük bir çabanın ürünüdür.

Bizde, ilk sözlük, XIII. yüzyılda, Mehmet b. Mustafa b. Zekeriyya, b. Hoca Hasani Fahrettin Salguri'nin (d. H.631 =M.1233-ö.H.733=M.1313) Selçuklular devrinde Türk dilinin başlıca kurallarını ve kelimelerini [kaside](#) hâlinde toplayan eserdir. (...) Ne yazık ki bu ilk ve önemli eser meydana yoktur.

Sözlükler asıl XIV-XVI. yüzyıllar arasında görülür. Ancak bu sözlükler "Arapça-Türkçe", "Farsça-Türkçe" ya da bunların karışımıdır. İlk zamanlar için bu çok doğaldır, İslam uygarlığı çerçevesi içinde dilimize giren yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarını gösteren böyle sözlüklerin hazırlanması gerekli idi. Ama yine gerekirdi ki salt Türkçe kelimeler de toplanmış, unutulup gitmekten korunmuş olsun. İşte gerekli görülmediği için bu yapılmadı. Yapılması düşünülmediği için de yığınlarla Türkçe kelimeler ve deyimler unutulup gitti. Bundan ötürü de dilimiz kısırlaştı. Arapçadan Türkçeye aktarılan sözlüklerin son ürünleri arasında bugün elimiz altında bulunan Ahterî Mustafa'nın Ahterî-i Kebir, Mütercim Asım'ın Arapçadan Türkçeye Kamus çevirisi ile, Farsçadan Türkçeye Burhan-ı Kaat'ı en önemlileridir. Hâlâ baş vurduğumuz değerli kaynaklardır.

Tanzimattan sonra, Osmanlıca deyiminin yayıldığı çağda sözlükler, Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeleri kapsadığı için "Lügat-ı Osmaniyye" adını almaya başladı. Vefik Paşa'nın bir cildi Türkçe, öteki cildi Osmanlıca kelimeleri kapsayan Lehçe-i Osmani'si, [Muallim Naci](#)'nin Lügat-ı Naci'si, Mehmet Salahaddin'in Kamus-ı Osmanisi elde bulunan sözlüklerin en yararlılarıdır. Yalnız daha önceleri hazırlanmış olan Şeyhülislam Esat Efendi'nin Lehçetü'l-Lugât'ı "lisan-ı Türkî'de müsta'mel mastar ve isimler huruf-ı hecâ üzre tertip, sonra Arapça ve Farsça maanisini tefsir" eder. Bu, öteki sözlüklerden farklıdır. Kapsadığı Türkçe kelimeler yetersiz de olsa bu alandaki çabayı göstermesi bakımından ilginçtir.

Bizde hazırlanan sözlüklerin hepsi, dilden çok edebiyat göz önünde tutularak tertiplenmiş, tanım fikri henüz gelişmemiştir. Onun içindir ki dil bakımından yetersiz sayılır.

Muhtaç olduğumuz çeşitli sözlüklerin başlıcaları:

- Konuşma ve yazı dilimizdeki kelimeleri kapsayan Türkçe sözlük,
- dilimizin kelime hazinesini kapsayan tarama ve derleme sözlükleri,
- terimler sözlükleri,
- deyimler sözlüğü,
- mecazlar sözlüğü,
- yakın ya da eş anlamlı kelimeler sözlüğü,
- edebiyat sözlüğü,
- kafiye sözlüğü,
- argo sözlüğü,
- bilim ve sanat dallarının sözlükleri,
- etimoloji sözlüğü yer alır.

Bunlardan halk ağzından derlenen ve kitaplardan taranan Tanıklarıyla Tarama ve Halk Ağzından Söz Derleme sözlükleri Dil Kurumu Derleme ve Tarama Kolunca; çeşitli bilim dallarıyla ilgili terim sözlükleri, Terim kolunca, ilgili bilim adamlarına ısmarlanıp hazırlanmakta ve yayımlanmaktadır. Öteki sözlüklerin çoğu Dil Kurumunca ya da Kurum görevlilerince hazırlanmıştır ve hazırlanmaktadır.

Bir de [Türkiye Türkçesi](#)nin Tarihsel Sözlüğü vardır ki onun da son zamanlarda Kurumca hazırlığına başlanmıştır. (...)